

National Library and Information Services: A handbook for planners Ed. by PENNA, C.V. – FOSKETT, D.J. – SEWELL, P.H. London – Boston, Butterworks, 1977. 231 p.

Nemzeti könyvtári és információs rendszer tervezése: tervezők kézikönyve

A Nemzeti Könyvtári és Információs Rendszer fontos láncszeme a nemzetközi együttműködésnek, hiszen a nemzetközi rendszer működésének feltétele a nemzeti könyvtári rendszerek fejlettsége. Ezt felismerve az UNESCO és az IFLA az UNISIST program részeként elkészítette a nemzeti rendszerek kialakításának tervezetét: a NATIS programot.

A rendszerek elméleti kidolgozása többé-kevésbé már megtörtént, de meglehetősen hiányos a gyakorlat oldala. A tervezőknek nagy problémát jelent az, hogy a legtöbb esetben

nem áll a rendelkezésükre minden szükséges adat a politikai és gazdasági háttérrel. Ezt a kézikönyvet könyvtárügyi, kulturpolitikai szakembereknek, oktatási és kormányzati szervek tervezőinek írták, azoknak akiknek a könyvtári és információs rendszerek kialakításában döntéshozó és döntéshozó szerepük van.

A nemzeti könyvtári rendszerek tervezésénél az első, amit figyelembe kell venni, hogy megváltozott a könyvtár társadalomban betöltött szerepe. A gyűjteményépítési, szervezési funkció kibővült információkezelési és információközvetítési feladattal.

Információs feladattal bővült könyvtárak rendszeréről kell tehát beszélnünk a továbbiakban, amelyeknek feladata a társadalom egészének információval való ellátása integrált társadalmi funkcióként.

A könyvtár társadalomban betöltött helyén kívül megváltozott, differenciálódott a könyvtári szolgáltatásokat igénylők köre is, ami részint az oktatás színvonalának emelkedésével, részint az iskolázottság mértékének növekedésével magyarázható. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb hangsúlyt kap a kommunikációs rendszer.

A nemzeti könyvtári rendszer feladata, hogy a társadalom speciális információs igényének kielégítését, az emberiség kulturális örökségének közvetítését jó hatékonyságot biztosító szervezéssel oldja meg. A kommunikációs rendszer – biológiai hasonlaltal élve – a

társadalom idegrendszere, amely felelős a társadalom egészséges és hatékonyan koordinált működéséért.

A nemzeti könyvtári rendszer iránti igények kutatását, a megvalósítás módjait, az ipari üzemek tervezésével analóg módon ajánlott kezelni. Ez az „ipari” rendszer szemlélet ma már az élet minden területén általános. E változás következtében a nemzeti könyvtári rendszert alkalmassá kell tenni a tudományos kutatás megnövekedett információigényének ellátására és a kutatómunka eredményeként született új információk maradéktalan közvetítésére.

A nemzeti könyvtári rendszer szoros kapcsolatban van az oktatási rendszerrel is, így párhuzamok vonhatók a két rendszer kidolgozása és működése között.

Érdekes tapasztalat, hogy a nemzeti könyvtári rendszer iránti igény – de a tervezés feltételei is – fokozottabban adottak a fejlődő országokban, és valószínűleg ez az oka annak is, hogy a kézikönyv bőséges példaanyaga jórészt innen származik.

A nemzetközi együttműködés ideológiája: az IFLA által meghirdetett UBC program támaszkodhatott néhány már meglévő együttműködési formára (pl. egyes tudományterületek nagy nemzetközi számítógépes referáló szolgáltatásai, stb.), de egy világméretű rendszer működése ennél szélesebb alapokat igényel.

Milyen is legyen tehát az a rendszer, amely nemzeti szinten a legdifferenciáltabb felhasználói csoportok igényeit akarja kielégíteni?

Az UNESCO korábban már készített olyan ajánlásokat, amelyeknek alkalmazásával ki lehetett építeni a nemzeti könyvtári és információs rendszereket, ezeket az ajánlásokat azonban politikai felsővezetők nem vették eléggé figyelembe. A nemzeti könyvtári rendszer kialakítása ugyanis kulturpolitikai döntéseket igényel, amelyeket kormány szinten kell meghozni, megszabva a célkitűzéseket, a prioritásokat és az anyagi feltételeket. Enélkül az egész tervezési munka csak egy intellektuális játék.

Mivel a nemzeti könyvtári és információs rendszer célja az, hogy információkat a társadalom számára hasznosíthatóvá tegye, olyan nyitott rendszerként kell kiépíteni, amely kapja és adja, vagyis továbbítja az információkat. Az egész tevékenységben lényeges szerepet kaphat az automatizálás. Ennek feltétele a szabványosítás, és mivel nemzetközi együttműködésről van szó – a nemzetközi szabványosítás, amely lehetővé teszi a bibliográfiai adatok nemzeti és nemzetközi cseréjét. A jelenlegi rendszerek nem teljes mértékben kompatibilisek, noha egyre égetőbb lenne ennek biztosítása.

A rendszereket lépcsőről lépésre lehet csak megtervezni. A jó tervezés feltételei közé tartozik, hogy megfelelő személyi összetételű gárda végezze, amely további szolgáltatások szakembereinek tanácsait, tapasztalatait is felhasználja. Erőteljesen kell hangsúlyozni, hogy a nemzeti könyvtári és információs rendszer szoros kapcsolatban van más alapszolgáltatásokkal, amelyekre a tervezés pillanatától kezdve gondolni kell. Így tekintettel kell lenni az intézményrendszerre, az oktatási rendszerre, a politikai és társadalmi helyzetre.

A nemzeti könyvtári és információs rendszer, mint hálózat a következő könyvtártípusokat kell, hogy egyesítse: nemzeti könyvtár, egyetemi és felsőoktatási könyvtárak, szakkönyvtárak, intézeti könyvtárak, közművelődési és iskolai könyvtárak. A rendszert tehát e könyvtártípusoknál jelentkező minden felhasználói igény kielégítésének maradéktalan szem előtt tartásával kell megtervezni.

A terv előkészítése során szükséges bizonyos normák kialakítása és/vagy adaptálása: a helyszükséglet, raktári kapacitás, anyagi és személyi feltételek és egyéb pénzügyi kérdések becslésére: a normákon kívül fontos szerepet kapnak a jelenlegi állapotot tükröző statisztikai adatok, és a gazdasági háttér.

A különböző típusú könyvtárak vonatkozásában három szinten ajánlott az igények és szükségletek feltérképezése:

- potenciális igények
- tényleges igények
- jövőbeni igények.

A tervezésnek ezeket az elemeit mátrix formában lehet összefoglalni és igen jó módszer a matematikai modellezés, amellyel az összetartozó kérdések kimutathatók.

A rendszerek jogi alapját a könyvtári törvények biztosítják. Először ugyanis a politikai és szervezeti kérdéseket kell megoldani, ami törvénykezési szintű feladat. Az UNESCO kezdeményezésére F. GARDNER megvizsgálta több ország könyvtárjogi rendszerét, olyan szempontból, hogy mennyiben biztosítják a könyvtári rendszer fejlődését, amelyre hivatottak. A tanulmány kedvező tapasztalatain felbuzdulva az UNESCO 1967-ben már azt vizsgálta nemzetközi összefüggésben, hogy milyen erős a rendszerszemlélet az egyes országokban. A hangsúly a könyvtári egységekről a rendszerfejlesztésre tevődött át, amelyet az ország általános fejlődése részeként tekintenek. A jogi szabályozás a centralizálás-decentralizálás vonatkozásában kap jelentőséget, fontos feltétele a politikai, gazdasági, társadalmi igények egyensúlyának.

A tervezés előrehaladásával a könyvtári dokumentumokkal, munkaerővel, épületekkel és költségvetéssel kapcsolatos kérdéseket kell tisztázni.

Az UNESCO „Public Library Manifesto” c. dokumentuma szerint a közkönyvtári rendszer feladata, a bármely formában rögzített információk gyűjtése és rendelkezésre bocsátása a társadalom minden tagja számára. Ezt az elvet segítő az IFLA normatívákat dolgozott ki – ajánló jelleggel – a könyvtári ellátás nemzetközi szabályozása érdekében. Ezek a normák az állomány nagyságára, összetételére, a könyvtári és dokumentációs szolgáltatásokra vonatkoznak, de tartalmazzak költségvetési, épületi és személyzeti normákat is.

Amíg a tervből valóság lesz, sok a teendő. A rendszer hatékonysága nem kis mértékben függ a helyi állomások szervezettségétől, attól, hogy mennyire érzik magukat egy rendszer tagjainak. Háromtényező játszik ebben fontos szerepet:

- könyvtári személyzet
- dokumentumbázis
- és a technika.

A könyvtári személyzet megválasztása közel olyan fontos, mint a képzés és szakmai gyakorlat ügye. Megfelelő hozzáállású, szervezőképességű és rugalmas szakemberekre van szükség, akik jól látják az elérendő célokat, és hajlandók ennek érdekében követni a technológiai utasításokat. Az UNESCO Kormányközi Konferenciáján 1974 szeptemberében e kérdéssel foglalkozva egyetértettek abban, hogy a szakképzés egyike a legalapvetőbb tervezési problémáknak és az a javaslat született, hogy a NATIS program részeként dolgozzanak ki az egyes nemzetek rövid-, közép-, és hosszútávú oktatási terve-

ket. A könyvtári szakszemélyzet képzésében kiemelt szerepet szánnak a gyakorlatnak, és a jó gyakorlati szakemberek tapasztalatátadásának. Egyre több szó esik a munkafolyamatok elemzéséről (pl. önfényképezés) mint a könyvtári tervezés és vezetés alapmódszeréről.

A munkaszervezeti formákra és a személyzeti ellátásra, szervezetre, munkakörökre, stb. egy közepméretű könyvtári modell felvázolásával ad példát a kézikönyv.

Döntő tényező a **d o k u m e n t u m t á r** szervezése is. Ez az állományépítési kérdéseken kívül raktározási és feldolgozási problémákat vet fel. A központi katalógusok, és központi szolgáltatások (pl. cédulaellátás) már nagyrészt megoldották a helyi problémákat, és igen sokat várnak az UBC programjaként megvalósuló mágneses adathordozókon megjelenő nemzeti bibliográfiáktól. Az azonosító jelzettel ellátott (ISBN, ISSN, stb.) MARC formátumú, ISBD rendszerű leírások cseréjével megoldódhat a helyi feldolgozási, a szolgáltatási munkák zöme, és mód nyílik a legteljesebb nemzetközi együttműködésre.

Megoldásra vár még a kiadványok információtartalmának elemzése és osztályozása. A DEWEY alkotta TO rendszer világméretű elterjedése mellett számos más osztályozási rendszer használatos (LC, PRECIS, Ranganathan, Bliss stb.), az UNISIST program ezekre a kérdésekre figyelmet fordít (BSO), és tervei között szerepel egy olyan kézikönyv közreadása, amely segítséget nyújt a műszaki és természettudományok területén a visszakeresést segítő **t e z a u r u s z o k** kialakítására és építésére.

Végül szólnunk kell a már megvalósult **e r e d m é n y e k r ő l** is, hiszen a nemzetközi összefogással készülő referáló és indexelő szolgáltatások már több évtizedes sikeres múltva tekintenek vissza. Ezen a téren ugyanis már hamarabb rádobbantek a tájékoztatás szakemberei, hogy csak igen komoly együttműködéssel és nemzetközi méretű összefogással oldhatják meg sikeresen a feladatokat. A referáló és indexelő szolgáltatásoknak két nagy típusa alakult ki: a **t u d o m á n y r e a o r i e n t á l t** (mint pl. a Chemical Abstracts) és a **f e l a d a t r a** vagy **c é l r a o r i e n t á l t**, amely állandó változásban van. A géppel olvasható mágneses adattárak igen sok lehetőséget kínálnak, hiszen egyszer betáplált adataikból tetszőleges számú szempont szerinti output készíthető, és hatalmas lehetőségek rejlenek a számítás- és mikrofilmtechnika kombinációjában is (Pl. SPIN). A nemzeti rendszer kialakításakor komoly megfontolást igényel a nemzetközi referáló és indexelő szolgáltatások adaptálásának ügye, és az a kérdés, hogy milyen mértékben kell e szolgáltatást a nemzeti igényeknek megfelelően kiegészíteni (példaként a kanadai információs rendszer megoldását ismerteti a kézikönyv).

BOBOKNÉ BELÁNYI Beáta